

NILS FRIBERG

Språkliga kommentarer
till Bibelns texter

Inledning

Bibelns texter och framförallt evangelietexterna, breven och apokalypsen är så ofta lästa, utlagda och traderade för oss att många av deras uttryck närmast har fått karaktären av mantra, fasta talesätt, vars språkliga grund och betydelse har förflyktigats och det blir svårt att behandla texterna sakligt för att se och förstå vad texten verkligen uttrycker. Problemen blir likartade om vi uppfattar texterna som heliga och vi därmed förhindras att till fullo ta till oss dem språkligt och innehållsmässigt. En text kan inte få en annan kvalité genom att den betecknas som helig utan den måste kunna läsas som alla andra texter och bedömas i förhållande till vad den vill förmedla. Därför har jag läst Bibeln på samma sätt och med samma förutsättningar som jag har läst någon annan text från Antiken skriven exempelvis av Platon, Vergilius eller Horatius, alltså med kritik av såväl text som innehåll. Bibeltexten kan inte vara en undantagstext och som helig ska undanhållas textkritik. I så fall måste jag fråga mig av vilket skäl Bibeln ska läsas på ett annat sätt och med andra förutsättningar än vad jag läser Illiaden eller Odysseen? Bibeln är skriven av människor, det är en mänsklig produkt och kan därför varken läsas, förstås eller utläggas med andra metoder än andra mänskliga skrifter. Det gör att individen Jesus för mig är en människa, som levde sitt liv på jorden och är dödlig på samma villkor som för oss alla andra. Låt vara att hans liv gestaltade sig en aning annorlunda än för de flesta. Hans gudomlighet är för mig främmande eller jag förstår den inte, kan inte ta den till mig. Min redovisade inställning här innebär dock på intet sätt att jag underskattar den litteratur, poesi och myt som Bibeln utgör.

Det inte nödvändigt, kanhända fåfängt, att bedöma bibeltexterna alltför enögt. Man får antaga att texterna får olika laddning och karaktär, om man kan anta den trosakt, som de för många förutsätter. Texterna kan kanske med större behållning uppfattas som ett famlande

försök att så gott det går närma sig och med mänskliga medel beskriva och sätta ord på människans existentiella undran inför det oförklarliga och det obegränsade. Då frigör man sig på ett kreativt sätt från texternas oberörbarhet vad gäller lydelse, språk och grammatik.

Man kan också på två sätt att se på bibeltexterna och deras förhållande till ”religion”. Religion är ett större begrepp än ”kristendom”. Bibeltexterna är en utsaga om den religion varpå kristendomen grundar sig och därmed blir kristendomen inte lika med det större begreppet religion. Nära till hands ligger en jämförelse med ”filosofi”. Platons dialoger kan ses som en inlaga till de filosofiska frågorna och platonismen utgör en del av filosofin. Däremot är ”filosofin” något annat och större än denna delmängd. Därmed vill jag betona att i främsta rummet för mig ligger den filologiska frågan, språkfrågan. Jag har läst och bedömt Bibelns texter utifrån språkliga grunder och mina kommentarer utgår i de flesta fall ifrån dessa språkliga utgångspunkter. Den religion eller de kyrkliga bruk och uppfattningar, som grundar sig på Bibelns texter, har aldrig varit föremål för mitt intresse eller min bedömning. Jag ser en avgörande skillnad mellan ”religion” å den ena sidan och ”teologi” å den andra. Religion är det större begreppet och med dess grundbetydelse ”samband” rör det varje människas förhållande till det okända och det oförklarliga. Teologi är ett försök att vaska fram en enhetlig lära ur det bibliska textunderlaget. Denna ”vaskning” är inte självklar utan utgör ett urval. Vad någon tror och vill finna att texterna understödjer i denna tro eller hur den praktiseras med utgångspunkt från denna tro, är vars och ens ensak och jag har ingen åsikt om detta.

Ett allmänt intryck vid läsning av den latinska bibelöversättningen, Versio Vulgata, är att bibelspråket där är betydligt rakare och enklare än vad våra svenska översättningar ger vid handen, närmast enkelt tal-språk i direkt anföring och sällan något i indirekt anföring. I stället för över- och underordnade satser med insprängda satsförkortningar skrivs korta satser sammanfogade med ”och”. Hieronymos, översättare och författare till Versio Vulgata, skrev medvetet på ett vardagligt språk för att göra bibeltexterna tillgängliga för så många som möjligt. Jag har kompletterat min latinska läsning med att kollationera valda stycken av den grekiska texten i Septuaginta för Gamla Testamentet

och den grekiska grundtexten till Nya Testamentet i samma urval som jag har läst den latinska texten. Jag har läst Martin Luthers tyska bibelöversättning med samma urval som jag har läst på latin. Enligt min bedömning stämmer den tyska översättningen bättre med grundtexten än den svenska. Även Luther hade ambitionen att göra bibeltexten tillgänglig för så många som möjligt, varför han försökte få fram ett rakt och tydligt språk. Det är också tydligt att de svenska bibelöversättningarna stödjer sig på Luthers översättning.

Alla bibelläsare bör hålla i minnet vid läsningen att inga bibeltexter är skrivna på svenska; allt är översättningar och många gånger i flera led. I tiden efter fångenskapen i Babylonien började hebreiskan att sjunka undan som talat språk bland judarna och på Jesu tid var det ett helt liturgiskt språk. Det allmänna talspråket var arameiska och bland de lärde grekiska. Med start under 600-talet e. Kr. började judiska filologer och skriftlärda, massoreterna, att i detalj försöka fastställa den ickevokaliserade hebreiska texten vad gäller vokaler och uttal och därmed fastställde man hur den skulle uttolkas. Den hebreiska texten hade tidigare översatts till grekiska och även till latin. Långt senare till tyska av Martin Luther och med den tyska förlagan som grund till svenska av Olaus Petri. Med denna bakgrund inser man lätt att vad som är den ursprungliga ”meningen” eller ”betydelsen” i texten knappast går att ha en bestämd uppfattning om. Alla bibeltexter är översättningar och därmed tolkningar. Detta gäller också för vad jag presenterar i denna text. Detta förhållande bör stämma till eftertanke och ödmjukhet i stället för till tvärsäkerhet.

Att det som är nedskrivet som Jesu ord i direkt anföring knappast kan tillskrivas honom som varande autentiska ordalydelser av vad han en gång sagt, är självklart med tanke på att de skrevs ned 40-75 år efter hans död eller till och med senare enligt vissa bedömare. En trolig förklaring till Jesusord i direkt anföring kan vara att några kärnord i Jesu förkunnelse har traderats i en muntlig tradition och som en minneskultur för det behov som den ursprungliga fornkyrkan hade. På Jesu tid spreds information uteslutande på ett sätt: genom det talade ordet. På dessa kärnord har evangeliernas författare fört fram flera monologer eller tal, som förklaringar och förtydliganden till dessa kärnord. Samtliga fyra evangelister tillhörde de första etablerade församlingarna och

skrev sina evangelier utifrån dessa församlingars behov: att i efterhand förklara vem Jesus var och vad han stod för. Texterna i det Gamla Testamentet är av en annan karaktär än i det Nya Testamentet och ligger nära den historiska berättelsen med långa stycken av spännande och profant anekdotiskt insprängt material. Även där citeras exempelvis Mose eller någon av de övriga bibliska aktörerna i direkt anföring på samma sätt som den grekiske historieskrivaren Thukydidens låter sina omskrivna fältherrar göra. Härav har man goda skäl att på grund av denna tradering sluta sig till att bibeltexterna, som de nu föreligger, måste anses vara textmässigt förvanskade i stor utsträckning i förhållande till det som en gång hände och i verkligheten förmedlades.

Vid all bibelläsning måste vi hålla i minnet, som jag tidigare skrev, att alla bibeltexter är översättningar och därmed tolkningar från främmande språk. Vi måste ställa oss frågan om vi verkligen kan förstå en forntida människas handlande och ambition utifrån texter som är skrivna för två tusen år sedan. I vilken utsträckning är det möjligt? Är vi inte helt fast i att använda våra samtida värderingar, när vi bedömer det förflutna? Är inte all historia i hög grad samtidshistoria? I vilken rimlig mening kan vi filtrera fram en sammanhållen lära ur disparata texter, som inte ger ett fullständigt underlag?

I jämförelse med klassiska romerska författare som Vergilius och Horatius, båda med litterära ambitioner, är de betydligt svårare och mer komplexa i sin språkbehandling än evangeliernas texter, som i stor utsträckning saknar sådana ambitioner. Undantag är Johannes med en lite tungrodd filosofisk stil och i viss mån Lukas, som skriver med en godtagbar litterär standard enligt samtida värderingar. Utan alla jämförelser i övrigt kan man säga att bibeltexterna har samma litterära stil som Plautus komedier i somt men i annat lyser den klassiska framförallt senklassiska oratorstilen igenom. Latinet i *Versio Vulgata* är efterklassiskt. Närliggande kan också vara att se en stil liknande den som Augustinus använde i *Confessiones*, inte minst för Johannes del.

Böckerna som ingår i vad vi kallar Gamla Testamentet fördes samman i början på 400-talet f. Kr. Vi bör påminna oss om att både Gamla och Nya Testamentet utgör ett urval av en större mängd möjliga skrifter, som skulle kunnat ha ingått i dessa samlingar. Kyrkofäderna gjorde ett överenskommet urval av de skrifter som skulle ingå i kanon.

Apokryferna är en rest av de skrifter som inte togs med. Men de flesta av apokryferna är numera försvunna. Gamla Testamentet översattes till grekiska på 200-talet f. Kr. Den översättningen kallas *Septuaginta* (LXX), det vill säga de sjuttio lärdes översättning. Brevet skrevs på grekiska med början på 50-talet och evangelierna senare tidigast på 70-talet. Det finns dock forskare som hävdar att de är skrivna senare ungefär år 100-120. På 200-talet översattes hela den grekiska versionen av Bibeln till latin och den reviderades och fullbordades år 405 av Hieronymus, som dock översatte Gamla Testamentet utifrån den hebreiska grundtexten. Ursprunget till Vulgata märks i de många grekiska begrepp som direkt tagits över till den latinska versionen: exempelvis, *phantasma* (drömbild), *paralysis* (förlamning), *hypocrites* (hycklare), *blasphemia* (hädelse) *eleemosyna* (allmosa). Det är denna översättning som med tiden kom att kallas *Versio Vulgata*, det vill säga den allmänna, den gängse översättningen. Och det är den som jag här har läst och redovisar mina erfarenheter av. Jag är helt medveten om att jag inte läser grundtexten, som alltså var skriven på grekiska för det Nya Testamentet och på hebreiska för det Gamla Testamentet, utan den normerande latinska texten. I viss utsträckning, så långt min förmåga har räckt till, har jag kollationerat med *Septuagintas* grekiska text. I någon mån kan min läsning av Vulgata försvaras av att Bibeln oftast citeras på latin och mer sällan på grekiska. Jesus och hans lärjungar däremot talade arameiska, ett med hebreiskan nära besläktat språk. Arameiska var den tidens talspråk medan hebreiska var de lärdes språk och det liturgiska språket. En gemensam bibelkanon fastställdes alltså först i början av 400-talet e. Kr.

Man måste också komma ihåg att själva skriften (texten) i sig utgör ett hinder. Jesu verksamhet byggde helt och hållet på en muntlig framställning och överföring av vad han ville ha sagt. Hans ord nedskrevs långt efter hans död och redan därmed gjordes en tolkning av något som hade minnestraderats. När denna text sedan översätts blir den oundvikligen ytterligare en tolkning. Mellan den ursprungliga tanken (den muntligt uttalade ordet) ligger alltså texten (skriften) som ett raster, som tolkar tanken men aldrig är eller kan vara helt kongruent med den ursprungliga tanken. Vi är dock helt och uteslutande hänvisade till det skrivna oavsett dess autenticitet i förhållande till den ursprungligen

muntligt framförda tanken. En spekulatio n om vad som egentligen eller sannolikt skulle ha inträffat eller sagts, där vi inte har belägg, är ovidkommande; det är och förblir för oss oåtkomligt. Gamla Testamentet å sin sida skildrar händelser som kan antas ligga 1500-2000 år f. Kr. Berättelserna kan tänkas ha införlivats i en muntlig tradition som en minneskultur och fortlevt över generationerna för att först skrivas ned vid tiden för exilen, det vill säga på 500-talet f. Kr.

År 1917 års bibelöversättning är enligt min mening bitvis föråldrad med ett obefogat högtidligt eller arkaiserande språk. Språket är så högtidligt att det för en nutida läsare låter överdrivet, kanske till och med löjligt. Vid jämförelse med 2000 års översättning är den närmast prosaisk och ligger språkligt närmare och i bättre överensstämmelse med grundtexten. Låt vara att i något fall den kan kännas lite väl vardaglig kanske till och med banal och tillrättalagt hurtig. Ett visst sidoinflytande ligger i att alla översättare har vetat vad deras översättningar skulle användas till och att översättningarna skulle få en central plats i gudstjänstbruket. Det har varit lätt att anpassa översättningarna till dessa förutsättningar. Därtill grundade sig oftast översättningsarbetet på officiella uppdrag, som exempelvis Gustav Vasas bibel, Karl XII:s, 1917 års och 2000 års bibelöversättningar.

Språket i 1917 är många gånger utfyllt med ord som inte har stöd i texten, exempelvis alla *se* och *ju* och andra utfyllnadsord som. Om min latinlärare hade läst alla dessa *se* och *ju* i något jag skrev hade han skrivit i kanten: *pleonasm!* Pluralböjningar av verb som *skolen*, *viljen*, *kunnen* och liknande ger ett obefogat högtidligt intryck och har knappast stöd i texten. Inga markörer i texten ger anledning att tolka de latinska verbens pluralformer så högtidligt och formellt. Det svär också mot Jesu eget betonande av vardagligheten och att han riktade sig till den stora allmänheten. 1917 års översättning har klart arkaiserande drag, exempelvis: *vi blevo hulpna*. Det var redan vid tiden för översättningen ett föråldrat språkbruk. Många uttryck har med tiden blivit fasta uttryck och därmed fått inträde i det normala språkbruket och i det vardagliga språket och kan därför vara svåra att rubba vid en noggrann textgenomgång. En annan aspekt på texten är versindelningen. Den tillkom under 1500-talet (Justus Scaliger) för att underlätta hänvisningar och synliggöra parallellställena. Kapitelindelningen hade införts några år

hundraiden tidigare. Textoriginalen (handskrifterna) utgör däremot en enda sammanhängande löptext. Med textoriginal förstås avskrifter; det vill säga de avskrifter utifrån vilka kyrkofäderna fick fram en normerande grundtext. Några textoriginal författade av någon av de bibliska författarna finns ej bevarade! Löptextens marginal är markerat med rött (därav vårt ord rubrik) de olika böckerna (Genesis, Exodus, Matteus, Markus etc.) och andra kommentarer. Läser man moseböckerna eller evangeliernas texter rakt igenom som en löptext ger de en helt annan läsupplevelse och berättelserna blir tydligare än om man tar hänsyn till och låter sig avbrytas av versindelningen.

Mina kommentarer är ord- och språknära. Någon kan kanske uppfatta denna läsart som pedantisk. Enligt min mening är det på det sättet man kan komma nära betydelse och innebörd. Jag undviker alla apologetiska förklaringar av typen: visserligen står det så här men det betyder egentligen/alt. det ska tolkas så eller så. Jag fäster inte något som helst avseende vid Svenska Kyrkans eller något annat trossamfunds mening eller tolkning. Jag avstår från alla dogmatiska hänsyn eller intrikata teologiska spekulationer, som oftast har ringa stöd i texten och för det mesta utgör en dikt över fakta. Jag följer Viktor Rydbergs råd i *Bibelns lära om Kristus: Der är nödvändigt att läsa bibeln utan dogmatiska förutsättningar*. Jag vill inte läsa texten med förbehållet att den skulle bekräfta det jag eller någon annan i förväg tänker eller vill att den ska bekräfta. Ej heller stödjer jag mig på någon av de många utläggningar och kommentarer till Bibeln som finns tillgängliga. Medvetet håller jag mig borta från risken att hamna i ett moras av hänsynstaganden och ställningstaganden till alla kommentatorer och deras uppfattningar. Dock har jag inte helt kunnat avhålla mig från även andra kommentarer än de rent språkliga. Jag är också medveten om att försöka komma fram till något som skulle kunna kallas rätt tolkning (översättning) är fåfängt!

Det är inte försvarligt att endast säga att jag läser precis som det står. Resultatet blir då mindre tillfredsställande och rätt så skevt. Det krävs att man sätter sig in, så gott det går, i den tidens uppfattningar och tänkesätt och därutifrån gör en rimlig tolkning. En fråga som alltid har följt med den exegetiska praktiken är: vad avgör när något ska tolkas symboliskt genom en allegorisk utläggning och på vad sätt allegorierna

och symbolerna ska användas eller är berättigade. Förstår vi eller kan vi förstå de symboler och figurativa uttryck som Bibelns författare ofta använder sig av? Förstår vi vad de syftar på? Jämför vad jag skriver om utläggningar och tolkningar i min kommentar till Joh. 2:1 ff. ang. bröllopet i Kana. Ordet *symbola* har grundbetydelsen: penningbidrag till gemensamt kalas. *Symbolum* kan översättas med märke, kännetecken; symbol.

Vi kan då se två olika tolkningsproblem. Det ena är texttolkningsproblemet. Det berör den språkliga grunden och har med språkförståelse att göra. Det andra är tillämpningstolkningproblemet. Hur ska jag tillämpa det jag språkligt har kommit fram till och som speglar skillnad mellan här och där samt nu och då?

Man kan kanske finna att jag har alltför många citat från Luthers bibel på tyska. Dock tillhör vi den protestantisk-lutherska grenen av kristendomen och de svenska bibelöversättningarna, i synnerhet Gustav Vasas, är strakt beroende av Luthers översättning. Det är den främsta anledningen till att jag har citat från Luthers tyska bibel.

Jag tar, som sagt, inte ställning till frågan vad man ska tro och vad man kan lämna därefter. Dock vill jag föra fram den etiska frågan: kan man tro på vad som helst, hur som helst även om det strider mot det allmänna förnuftet?

Jag redovisar min uppfattning, som den kommer fram efter min förmåga och möjlighet att tillägna mig texten. Jag har inga som helst anspråk på vetenskaplighet eller att ta fram en fackmannamässig redogörelse. Bakom min läsambition ligger Kants uppmaning: Tänk själv!